

objavili aj svetskí učitelia ohromný význam a nádhernú výšku koncepcie tomášovskej. Ešte donedávna ponímali niektorí sv. Tomáša (napr. Rádl) iba ako školského učenca, kompilátora. Vďaka prítomnosti čím ďalej, tým viac vidí v ňom vodcu a suverénneho učiteľa.

Zisťujeme, že celkovú myšlienkovú sústavu sv. Tomáša nepochopili ani mnohí katolíci. To preto, lebo ešte vždy prisilne pôsobí tradícia extrémnej augustiniánskej filozofie. Ďalej preto, lebo, ako svetskí intelektuáli minulého storočia upadli do romantiky naturalizmu, tak veľká časť katolíckych intelektuálov upadla do romantiky náboženskej. Oddávali sa krásnemu, no nepravdivému snu, ako by jedine organizácia zbožnosti mala úplne zvládnuť ľudský život a mohla bezo zbytku riešiť aj najťažšie problémy, ktoré predkladá naša doba. Podľa mojej mienky toto je príčinou aj viaznutia Katolíckej Akcie na Slovensku i inde, lebo sa metodicky nespracovali a do diela nezapriahly odborné, veci teoreticky a prakticky ovládajúce sily. Len organizáciou zbožnosti sa mienilo nahradiť všetko. Kat. Akciu treba pokladať za praktický tomizmus. Tento *praktický tomizmus* žiada síce život bezpodmienečne zakladať na náboženstve, na čo najhlbšej zbožnosti, ale pritom vynaložením všetkého úsilia hľadať, priamo lačniť za prostriedkami a vedomosťami stojacimi na výške doby. Ako sv. Tomáš svoju sústavu nestaval len na náuke sv. Otcov, ale priam senzáčnym obratom siahol vtedy k novým výdobytkom aristotelovskej a orientálnej filozofie, čo mu mnohí zazlievali a sa pohoršovali, tak aj v dnešných časoch, pri nevyhnutnom náboženskom podklade treba hľadať kladný pomer k celej súčasnej skutočnosti a jej výdobytkom.

Životnú múdrosť sv. Tomáša uviesť do života je naliehavou úlohou dneška, ktorú všetci musíme s pozornosťou sledovať. Je to úloha nesmierna. Treba ju dobýjať postupne, statočne a zásadne.

Prevzaté z: Kultúra 1941, s. 2-7.

UČENIE DUNS SCOTA O PARCIÁLNEJ PRÍČINE A JEHO KRITIKA POZNANIA

P. BASILIUS LUCZENSKY

Basilius Quido Luczensky (nar. 1920) – františkánsky filozof, náboženský publicista a kazateľ scotistickej orientácie. Pochádza z Opatavy (Morava). Po roku 1945 študoval filozofiu na františkánskom Studium generale v Žiline. Neskôr pôsobil v Bratislave-Petržalke ako kazateľ a vypomáhal ako katechéta. Z iných jeho prác uveďme aspoň star' Nutnosť náboženstva pre charakter (Františkánsky obzor 1947, č. 4).

(jl)

Moderný človek často pozerá na Stredovek s tými istými pocitmi ako dospelý človek na dni svojho detstva. Všeobecne sa tvrdí, že ľudia tejto doby žili v akejsi blaženej driadote, že verili v smysl života a mali pred sebou tiež jasný cieľ¹. Táto driadota však netrvala dlho. I stredoveký človek sa prebral a spoznal skutočnú tvár a tragiku života.

¹ R. Messner, OFM: Schauendes und begriffliches Erkennen nach Duns Scotus; str. 1.

Stredovekí filozofi tiež ešte nepoznali teóriu poznania a tým menej kritiku poznania. Prijali všetko ako objektívnu pravdu. A v tejto dôvere stratila sa scholastika v umeľých konštrukciách pojmov, bez toho, žeby bližšie a hlbšie poznala beh života, hoci si ho tu-tam všímala.

A predsa sa našli i medzi filozofmi takí, ktorí si beh každodenného života nielen všímali, ale aj kritickým okom naň pozerali. To znamená, že sa museli aj zaoberať teóriou poznania. A mojou úlohou práve bude, aby som ukázal, že aj náš Duns Scotus patril k tej malej skupine scholastikov, ktorí svojou kritikou poznania predbehli svoju dobu o stáročia.

Úvodom k vlastnej problematike chcem čitateľa oboznámiť s dvoma smermi stredovekého scholastického myslenia – so školou františkánskou a dominikánskou.

Zakladateľom mladšej školy františkánskej bol práve Duns Scotus, lebo dal nový smer filozofickému štúdiu v našom ráde. Sv. Bonaventúra ako predstaviteľ staršej školy, najradšej sa vracia k filozofii sv. Otcov a len mimochodom sa dotýka tiež aristotelizmu, ktorý v tejto dobe bol na vrchole; naproti tomu Duns Scotus, ktorý síce tiež komentuje Aristotela, zavádza v myslení metódu empirickú, namiesto obvyklej metódy spekulatívnej.

A práve týmto vznikol rozdiel medzi školou františkánskou a dominikánskou. Smer dominikánsky /sv. Tomáš/ uznáva za najvyššiu autoritu vo filozofii iba Aristotela; františkánsky smer /Duns Scotus/ upravuje si aristotelovskú filozofiu svojším spôsobom, oživuje pritom teórie starej scholastiky a dostáva sa cez sv. Augustína k Platónovi.

I keď Duns Scotus bol zakladateľom jedného zo stredovekých filozofických smerov, predsa nezanechal nám systematicky spracovaný svoj filozofický systém. A toto bola jedna z príčin, prečo mu celá staršia generácia historikov, teologov ako i filozofov prisúdila celkom neprávom filozofické, alebo teologické názory, niekedy aj bludné. Iba najnovšie štúdie správne oceňujú a posudzujú jeho filozofickú vyspelosť. Začiatkom tohto storočia opravil mylné domnienky o Duns Scotovi učený františkán P. Parthenius Minges celým radom špeciálnych, neobyčajne dôkladných a kritických štúdií². Jeho spis „Duns Scoti doctrina philosophica et theologica quoad res praecipuas proposita, exposita et considerata“, podáva ucelený obraz celej Scotovej filozofie a teologie.

Ako som vyššie uviedol, nezanechal Duns Scotus ucelený filozofický systém, preto nebude od veci keď si pripomenieme, že sa práve v súčasnej dobe usilovne pracuje na kritickom vydaní všetkých jeho diel. Je to síce veľmi namáhavá práca, lebo dosiaľ nemáme po ruke ani jeden autentický text jeho učenia, neznamená to však, ako hovorí veľký znalec Duns Scota³, že by sa započaté dielo nemohlo skončiť s úspechom.

Nie bez príčiny stavia William n Duns Scota do jedného radu s Kantom, lebo ako u Kanta bol kriticismus hlavnou čiastkou, ba základom filozofie, tak bol i u Duns Scota hlavnou súčiastkou jeho myslenia. A práve týmto kriticismom predbieha všetkých svojich vrstovníkov. Windelband, ktorý Duns Scota nazýva najväčším scholastikom⁴ je tej mienky, že tento veľký filozof stredoveku neváhal analyzovať i tie najdôležitejšie otázky metafyziky a teórie poznania, ba na tomto poli dokonca vytvoril ucelený systém, ktorým sa smelo môže zaradiť medzi Kanta a Aristotela.

Jeho koníčkom bol teda kriticismus. Kritizoval skoro všetkých svojich súčasníkov počnúc od Tomáša až po Bonaventúru a Rogera Bacona. Azda práve toto

² napr. P. Parthenius Minges: Beitrag zur Lehre des Skotus uber den Seinsbegriff; Philos. Jahrb. 1907.

³ Balic: Relatio a commissione Scotistica; str. 165.

⁴ Windelband: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie Tubingen, 1935.

jeho počínanie dodávalo jeho prednáškam zvláštne kúzlo a život. Ale zas na druhej strane – stála polemika, rozbor cudzích náhľadov a rôzna argumentácia zatienili jeho vlastný filozofický systém.

Už vyššie som povedal, že Duns Scotus nezanechal svoj filozofický náhľad systematicky spracovaný a preto sme pri štúdiu jeho filozofického systému odkázali na jednotlivé textové zábery, ktoré dosiaľ boli uznané za autentické. Ale aj toto stačí, aby sme si mohli vytvoriť jasný obraz jeho myslenia a rekonštruovať napr. Učenie o poznaní.

Keďže je však pre rozsiahlosť látky úplne nemožné v rámci nášho časopisu pustiť sa do širšej analýzy tohto problému, pokúsím sa aspoň v krátkosti načrtnúť základy myšlienkového sveta Duns Scota tým, že chcem podrobnejšie objasniť jeho učenie o parciálnej príčine a potom úplne stručne poukázať na dôsledky tohto učenia pri jeho kritike poznania.

Pojem parciálnej príčiny.

„Všeobecne sa príčiny rozdeľujú na štyri známe skupiny; na príčinu finálnu, efficiens, materiálnu a formálnu“⁵. Príčinu výsledkovú /causa efficiens/ rozdeľuje Duns Scotus na totálnu a parciálnu. Totálna príčina je jediným a dostačujúcim dôvodom pre vznik výsledku /efektu/; naproti tomu parciálna príčina musí sa spájať s inou príčinou do jedného celku, lebo len táto jednota môže vytvoriť výsledok /efekt/⁶. Efekt nemôže mať dve totálne príčiny, ale môže mať dve parciálne príčiny, ktoré sa však bezprostredne musia dotýkať dotyčného výsledku.

Pojem podstatne potrebnej parciálnej príčiny.

Podľa Duns Scota môže byť vzájomné usporiadanie parciálnych príčin buď podstatné alebo nepodstatné. Hovorí: „Niektoré príčiny pôsobia spolu v tom istom smysle ako dve sily, ktoré ťahajú to isté bremeno. Iné príčiny zas spolu nepôsobia rovnomerne, ale majú podstatné vzájomné usporiadanie.“⁷

Príčiny, ktoré majú podstatné vzájomné usporiadanie /per se/ rozlišujú sa od príčin, ktoré majú nepodstatné usporiadanie /per accidens/, podľa Duns Scota trojakým spôsobom.⁸ Prvý rozdiel je v tom, že u podstatne usporiadaných príčinách závisí druhá príčina na prvej. Druhý je v tom, že pri podstatne usporiadaných príčinách je príčinnosť rozdielneho smyslu. A tretí rozdiel vyplýva z dvoch predošlých a pozostáva v tom, že podstatne usporiadané príčiny sú súčasne a naraz potrebné k tomu, aby vyvolávaly efekt.

Vzhľadom na výsledok tvrdí Duns Scotus, že tento nevzniká zo súčtu dvoch parciálnych príčin; lebo keby každá príčina vytvorila pre seba iba určitú časťku výsledku, bola by vo vytvorení tejto čiastky úplne neodvislá od druhej príčiny. Podstatné vzájomné usporiadanie majú však iba tie príčiny, ktoré bez vzájomného spolupôsobenia vôbec nemôžu vyvolávať nijaký výsledok /efekt/, alebo aspoň nie tohto druhu.

Teda podstatné parciálne príčiny dotýkajú sa ako parciálne príčiny bezprostredne výsledku a ako podstatné parciálne príčiny majú rozdielnu pôsobnosť, takže zväčšením jednej nemôže sa nahradiť druhá; platí teda veta: nerozdielny, jednotný výsledok, dvojaká alebo viacnásobná príčinnosť /kauzalita/⁹.

⁵ Joh. Duns Scotus: De Primo Principio.

⁶ R. Messner, OFM: Schauendes und begriffliches Erkennen nach Duns Scotus; str. 5.

⁷ Ox. 1 d. 3q. 7n.21.: 2 Quaedam enim ex aequo concurrunt, sicut aliqui duo trahentes aliquod idem corpus. Quaedam vero non ex aequo: sed habentes ordinem essentialem.“

⁸ R. Messner, OFM: Schauendes und begriffliches Erkennen nach Duns Scotus; str. 6.

⁹ tamtiež str. 8.

Pojem s a m o s t a t n e j podstatnej parciálnej príčiny.

Podstatné parciálne príčiny rozdeľuje Duns Scotus ďalej na s a m o s t a t n é a n e - s a m o s t a t n é podľa toho, či sú navzájom závislé, alebo nie. „Nepatrí vôbec k pojmu príčin, ktoré majú pri konaní vzájomné usporiadanie, že jedna pôsobí v sile druhej“¹⁰. Podstatné vzájomné usporiadanie môže byť totiž dvojaké: Buď tak, že v y š š i a /príčina/ uvádza do pohybu príčinu n i ž š i u, takže táto je v činnosti len pre pohyb vyššej. Inokedy zas príčina v y š š i a n e u v á d z a do pohybu n i ž š i u, ani nedáva jej svoju silu ku konaniu. V tom prípade má v y š š i a p r í č i n a dokonalejšiu silu ku konaniu v sebe a n i ž š i a p r í č i n a má tiež sama v sebe silu ku konaniu, ale iba n e d o k o n a l ú.

„Príklad pre p r v ý prípad podstatného vzájomného usporiadania /kde vyššia príčina dáva silu nižšej/: sila pohybu v ruke, palici a lopte. Príklad pre d r u h ý prípad: keď pripustíme, že matka vykonáva pri plodení dieťaťa a k t í v n u č i n n o s ť¹¹, potom pôsobí táto a aktívna činnosť otca ako dve p a r c i á l n e príčiny, ktoré sú samozrejme odstupňované: lebo jedna príčina je d o k o n a l e j š i a než druhá, ale nedokonalejšia príčina n e p r i j í m a svoju činnosť od dokonalejšej. Teda v našom prípade výsledok práve tak nemôže vzniknúť len od dokonalej príčiny, ako tým menej môže pochádzať iba od nedokonalejšej príčiny“¹².

Pri samostatne účinkujúcich parciálnych príčinách je každá vo svojej pôsobnosti autonómna a neprijíma túto pôsobnosť od spolupríčiny.

Tu by sme sa mohli spýtať ako je to možné, že hovoríme o podstatnom vzájomnom usporiadaní príčin, keď predsa tieto majú svoju pôsobnosť úplne nezávisle na sebe? D u n s S c o t u s odpovedá: majú vskutku svoju p ô s o b n o s ť n e z á v i s l e na sebe, ale n e m ô ž u nezávisle od seba v y v o l á v a ť skutočný výsledok /efekt/, lebo k tomu sú potrebné obe parciálne príčiny. Podstatné vzájomné usporiadanie sa teda myslí vzhľadom na spoločný výsledok, pretože jedna príčina je závislá na druhej, aby mohol nastať výsledok.

Duns Scotovi musíme byť povďační za uvedený príklad o spolupôsobení ž e n y a m u ž a. Scholastici totiž vo všeobecnosti popierali, žeby žena mala pri plodení dieťaťa p o d s t a t n ú a o p r a v d i v ú schopnosť vyvolávať výsledok¹³ a pokladali ženu iba za nástroj pre muža. Tento ich náhľad dá sa chápať a vieme si ho vysvetliť tým, že im chýbal metafyzický pojem s a m o s t a t n e j a p o d s t a t n e j parciálnej príčiny. Duns Scotus učí aj tu príčinnú samostatnosť a tým uznáva tiež úplnú r o v n o c e n n o s ť ženy s mužom¹⁴.

Teraz chcem ešte raz v krátkosti shrnúť podstatné prvky, ktorými sa vyznačuje pojem parciálnej príčiny:

1. obe príčiny musia sa bezprostredne dotýkať výsledku;
2. rozdielna účinnosť;
3. z toho vyplývajúca potreba oboch príčin, lebo ani jedna nemôže zväčšovaním nahradiť druhú;

¹⁰ Ox. 2 d.9q.2n.34.: „Nec etim hoc est de ratione causarum ordinarum agentium quod scilicet una agat in virtute alterius; sed sufficit, quod una principalius agat quam alia“.

¹¹ Rozdielna mienka Duns Scota, lebo ostatní scholastici pripisovali matke iba p a s s í v n u činnosť. Mienka Duns Scota dnes však všeobecne platí.

¹² Ox.1 d.3q.7n.21.: ... immo non potest plus esse a perfectiori tantum, quam ab imperfectiori tantum.“

¹³ Mitterer A.: Mann und Weib nach dem biologischen Weltbild des hl. Thomas und dem der Gegenwart; Zeitschrift f. kath. Theologie 57/1933/.

¹⁴ Ox.3 d.4q.1.: „Utrum Beata Virgo Maria Fuerit vere mater Dei et hominis? Srov. Balic: Theologiae Marianae Elementa.

4. pritom máme rozdielnu príčinnosť, ale súčasne vzniká nerozdielny a jednotný výsledok /efekt/;

5. obe príčiny sú súčasne potrebné a musia byť vzájomne približované;

6. obe príčiny sú v rámci svojej pôsobnosti neodvislé na sebe, ale k vyvolávaniu skutočného výsledku sú vzájomne na seba nevyhnutne odkázané.

Odborným výrazom – *causa partialis* – rozumie teda Duns Scotus spolupôsobenie podstatne potrebných a samostatných príčin k vyvolávaniu spoločného a nerozdielného výsledku.

A ako sa scholastikom, zvlášť scholastikom úpadkovej doby vytyka, že vytvorili množstvo zbytočných a umelých pojmov len preto, aby sa vyhli priamemu riešeniu nastoleného problému, tak isto by niekto mohol v našom prípade povedať, že Duns Scotus vlastne len preto vynášiel toto vysvetlenie pojnu parciálnej príčiny, aby sa ľahšie vyhnul prípadným ťažkostiam pri riešení niektorých problémov.

Avšak už celkom bežný príklad z mechaniky dostatočne poslúži k tomu, aby sme ľahšie chápali a uznali nutnosť a opodstatnenie Duns Scotovho vysvetlenia. I v mechanike máme do činenia s parciálnou príčinou.

Napr. dve sily pôsobia na jedno bremeno a výsledkom tejto spolupráce je t.zv. *rezultanta*, čiže výslednica. Máme tu dve parciálne príčiny, ktoré však pôsobia v tom istom smysle /smere/ a preto nie sú nevyhnutne potrebné, lebo zväčšením pôsobnosti jednej príčiny môžeme podstatne nahradiť druhú. Nanajvýš v smere pohybu môžu byť obe /príčiny/ rozdielne a iba v tomto prípade môže byť druhá podstatne potrebná, aby výslednica prinútila teleso pokračovať v inom smere, než je pôsobnosť sily /príčiny/ prvej. V širšom slova smysle platí aj tu: rozdielna príčinnosť, jednotný výsledok.

Aj v elektrine máme pekný a názorný príklad pôsobnosti parciálnych príčin.

Kladný a záporný pól, ako parciálne príčiny, sú bezprostredne príčinou iskry. Každý pól je však v opačnom smysle v činnosti. To znamená, že ani najväčším stupňovaním napätia jedného pólu nemôžeme nahradiť druhý pól. Z toho vyplýva, že oba póly sú podstatne potrebné, aby vyvolávaly efekt, v našom prípade iskru. Aj tu platí: rozdielna príčinnosť, jednotný výsledok.

Prehľadne by to vyzeralo asi takto:

Metafyzika *causa part.* → efekt ← *causa part.*

Fyzika kladný pól → iskra ← záporný pól

Biologia muž → dieťa ← žena

Teraz, keď sme sa dost' obsérne zaoberali Duns Scotovým učením o parciálnej príčine, bude nám ľahko vniknúť do jeho psychológie poznania.

Je zaujímavé, ako sa Duns Scotovi podaril vyriešiť vždy znovu a znovu nastolený *Problém nášho poznania*. Keď pozeráme späť na veľké historické pokusy, ktoré chceli predstaviť raz objekt, potom zas subjekt ako pôvodcu ľudského poznania zistíme, že tieto rôzne pokusy boli vždy spojené s bojmi, ktoré však nikdy nevedly k uspokojúcemu výsledku. Takéto ovzdušie našiel už Duns Scotus a tak sa zdá, že dejiny myslenia práve preto zostali trčať na tomto bode, lebo im chýbal pojem parciálnej príčiny podľa Duns Scota.

Tento veľký scholastik, ktorý práve v tomto predchádzal svojich súčasníkov o stáročia, jasne nám dokázal, že objekt a subjekt, ako parciálne príčiny, sú súčasne príčinou každého poznania.

Dôkaz parciálnej príčinnosti objektu a subjektu pri každom poznaní.

Duns Scotus zakladá toto svoje učenie na desjunktívnom úsudku, že je štvoraká možnosť poznania:

1. poznanie nemá príčinu;
2. poznanie má za príčinu objekt;
3. poznanie má za príčinu subjekt.
4. poznanie má za príčinu subjekt i objekt.

Prvá kombinácia vypadá už z toho dôvodu, že každá časná vec musí mať tiež svoju príčinu.

Ale ani objekt nemôže byť totálnou príčinou nášho poznania. Lebo keby objekt bol totálnou príčinou nášho poznania, ako by sme vysvetlili fakt, že niekedy prichádzame k falošným a mylným úsudkom? Teda vypadne aj druhá možnosť.

Avšak ani subjekt tak iste nemôže byť totálnou príčinou poznania. Ako by sme potom vysvetlili, že sa nám vo vedomí raz vynorí toto, potom zas iné poznanie? Ved' rozum by v tomto prípade vyvolával vždy celkom náhodilé a ľubovoľné poznanie! Odpadá teda aj tretia možnosť nášho poznania.

Ostáva nám už len štvrtá možnosť. Preto hovorí Duns Scotus: „Naša otázka má nasledovné riešenie. Keď teda ani duša sama, ani objekt sám nemôže byť totálnou príčinou nášho poznania a keď len tieto dve /príčiny/ sú potrebné k poznaniu, vyplýva z toho, že tieto sú jedinou totálnou príčinou vzhľadom na vzniklé poznanie“¹⁵. „Je pravda, že každá z týchto dvoch je nejakým spôsobom príčinou poznania, ale iba príčinou parciálnou; len spolu dávajú jednu jedinú totálnu príčinu.“¹⁶

Literatúra:

Waddingus L., *Annales Minorum*, Tom. VI.

Balic: *Relatio a commissione Scotistica*, 1939.

Kratochvíl J.: *Filozofie středního věku*, Brno 1929.

Kratochvíl J.: *Přehledné dějiny filozofie*, Brno 1924.

Messner Reinhold, OFM: *Schauendes und begreifliches Erkennen nach Duns Scotus*, Freiburg im Br. 1942.

Prevzaté z: Františkánsky obzor 1946, s. 44-53.

¹⁵ Ox. a.a.O.: „Ex istis sic solvitur quaestio. Si ergo nec anima sola, nec obiectum solum sit causa totalis intellectionis actualis, et ista sola videntur requiri ad intellectionem, sequitur, quod ista duo sunt una causa integra respectu notitiae genitae.“

¹⁶ Quodl.q.15n.9: „Verum quidem est, quod utrumque istarum aliquo modo est activum ad intellectionem sed activum partiale: ambo autem integrant unum activum totale.“